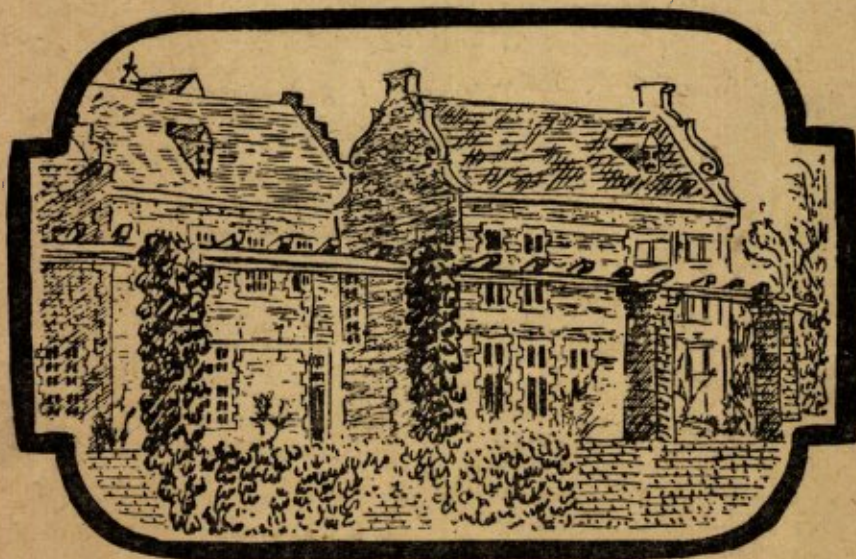

**NATUUR-
HISTORISCH
MAANDBLAD**

**ORGAAN VAN HET
NATUURHISTORISCH
GENOOTSCHAP IN LIMBURG**

VI

NATUURHISTORISCH MAANDBLAD.

Redactie: Rector Jos. Cremers, Huize Niethuysen, Wijnandsrade; R. Geurts, Echt; Dr. W. Minis-van de Geyn, Bonnefantan 5, Maastricht en C. Willemse, arts te Eygelshoven.
Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te zenden aan Dr. W. Minis-van de Geyn, Natuurhistorisch Museum, Bosquetplein 7, Maastricht, tel. K. 4400, 4174.

Het Maandblad wordt aan alle leden van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg gratis toegezonden. Prijs voor niet-leden f 6.00 per jaar, afzonderlijke nummers voor niet-leden 50 cent, voor leden 30 cent. Auteursrechten voorbehouden.

NATUURHIST. GENOOTSCHAP IN LIMBURG.

Adres Voorzitter: Rector Jos. Cremers, Huize Niethuysen, Wijnandsrade, tel. K. 4447, 298.

Adres Secretaris: Drs. R. Kofman, Jekerweg 87 a, Maastricht.

Adres Penningmeester: P. Wassenberg, Hertogsingel 87 a, Maastricht.

Jaarl. Contributie Natuurhistorisch Genootschap ad f 3.50 te voldoen op postgiro 125366 t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap, Maastricht.

INHOUD:

Aankondiging van de Maandvergaderingen. Nieuwe leden. Voor de Jeugdleden. Vriendelijk verzoek. **Attentie. VI.** — Verslagen van de Maandvergaderingen, p. 77. — **R. Kofman.** De Sint Pietersberg verloren? p. 79. — **René Cobben.** Wantsennieuws uit Midden-Limburg, p. 81. — **J. Loterijman.** De invloed van het weer op het roffelen van de Specht, p. 83. — **W. Lenaers.** Bloedzuigerskwekerijen te Stramproy, p. 83. — **P. N. van Summeren O.F.M.** Over gruit, gruitbier en daarmee samenhangende woorden, p. 85.

AANKONDIGING VAN DE MAANDVERGADERINGEN:

te **Maastricht** op **Woensdag 5 Januari 1949**, om 6 uur n.m. in het Museum.

Drs. P. J. Bels, hoofd van het Laboratorium voor Champignonenteelt te Houthem, zal vertellen over een studiereis naar Denemarken.

te **Heerlen** op **Woensdag 12 Januari 1949**, om 7 uur n.m. in de R.K.H.B.S.

NIUWE LEDEN.

W. Felder, Groeneweg 46, Vijlen-Vaals.
J. F. Kammerer, Concordiastraat 62, Heer.
C. van der Hoogt, Mergelweg 133 a, Maastricht.
Mère Dorothee O.S.U., „Jerusalem”, Breusterstraat 21, Eysden.
Br. Arnoud, Kerkraderweg 9, Heerlen.
Mej. A. M. van der Sande, Brigittenstraat 20 a, Utrecht.
M. Verhoeven, Pomonaplein 42, Den Haag.

VOOR DE JEUGDLEDEN.

Vergadering op **Woensdag 12 Jan.** om 6 uur n.m. in het Museum. De heer E. Schoenmakers zal een lezing houden over slakken, waarbij hij enige demonstraties geeft.

VRIENDELIJK VERZOEK.

De penningmeester van het Natuurhistorisch Genootschap zal het op prijs stellen indien de leden ten spoedigste de contributie over 1949 ad f 3.50 willen overmaken; hetzij op giro-no. 125366 ten name van het Natuurhistorisch Genootschap te Maastricht, hetzij per postwissel aan de heer P. Wassenberg, penningmeester N.H.G., Hertogsingel 87 a, Maastricht. Na 15 Febr. 1949 wordt een quitantie aangeboden, verhoogd met incassokosten.

ATTENTIE

Verschenen is:

Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Reeks I, 1948.

Inhoud:

J. J. Barkman

Bryologische zwerftochten door Nederland. II Zuid-Limburg.

P. A. Hens

Avifauna van de Nederlandse Provincie Limburg, benevens ene vergelijking met die der aangrenzende gebieden; 3de aanvulling.

C. Willemse

Notes on the neotropical subfamily Paulininae (Coeloptera, Orthoptera, Acridioidea).

Verkrijgbaar aan het Natuurhistorisch Museum te Maastricht. Prijs voor leden f 2.—, voor niet-leden f 3.50.

Overdrukken van de Avifauna, 3de aanvulling, zijn ook afzonderlijk verkrijgbaar tegen resp. f 1.75 en 3.25.

Natuurhistorisch Maandblad

Orgaan van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg

VERSLAGEN VAN DE MAANDVERGADERINGEN
te Maastricht, op Woensdag 3 Nov. 1948.

Aanwezig de dames Willemse-Widdershoven, Schaaf, Westerveld-Rijk, Bels-Koning, Moubis-Bolsius en de heren: van Rummelen, Willemse, Dijkstra, Pater van Summeren, Klinkenbergh, Kemp, Grossier, Mans, Grégoire, Nijst, Schoenmakers, Onstenk, Rijk, Beaulen, Mommers, Bels, Kruytzer, Kofman, Wassenberg, Leysen, Br. Agatho, Stevens, Ogg, Poot, Hack, Visser, Nulens, Batta, Geytenbeek, Wijsen, Otten, van der Hoogt, Sondeijker en Delnoy.

De waarnemend voorzitter, de heer van Rummelen opent de vergadering en geeft het woord aan Majoor Rijk, die thans ook voor 1948 het voorkomen van het vlindertje *Cryphia divisa* (*Bryophyla raptricula* Hb.) kan melden. Het eerste exemplaar werd gevangen op 27 Juli. Daarna werden alleen de waargenomen exemplaren geteld, nl. op 30 Juli één, op 31 Juli vier, op 3 en 8 Aug. één, op 15 Aug. drie en tenslotte op 21 Aug. een, totaal 12 stuks, zodat het thans wel zeker is, dat deze soort hier inheems is. Verder deelde hij een en ander mee over de moeilijkheden ondervonden bij het kweken van rupsen van *Carcharodus alceae* Esp. op planten van het kaasjeskruid. (Zie op p. 70 van deze jaargang).

Vervolgens eist het voorkomen van de hamster weer enige tijd de aandacht: Pater Munsters zag in de zomer van 1947 in Watersleij te Sittard duidelijke sporen en een nest, het dier zelf vertoonde zich echter niet. Mevr. Bels deelt mee, dat er in de zomer of herfst van 1945 in Houthem een exemplaar in een put is gevallen. Dr. Willemse memoreert nog, dat A. Evers omtrent 1940 in Urmond hamster-nesten heeft uitgegraven met het oog op de daarin voorkomende kevers.

In aansluiting hierop vraagt de heer Stevens of er bij de hamster ook kleur-variaties voorkomen. Dr. Kruytzer antwoordt, dat volgens Scheygrond het aantal kleurvariaties zeer groot is, de buikzijde kan zéér donker, haast zwart zijn.

De heer P. J. Bels vertelt over het 40-jarig bestaan van de Mycologische Vereniging en over de ter gelegenheid van dit jubileum in Amsterdam gehouden grote paddenstoelen-tentoonstelling. Een tweetal publicaties over paddenstoelen, die voor deze gelegenheid verscheenen, laat hij circuleren. De heer Grégoire spreekt er zijn verwondering over uit, dat op een der getoonde afbeeldingen het eten van inktzwammen aanbevolen wordt. Hij meent te weten, dat er wel eens vergiftigingsgevallen zijn voorgekomen indien ze in combinatie met alcohol genuttigd worden.

De heer Mommers verwijst naar zijn vroegere mededelingen over dit onderwerp (zie Natuurh. Maandblad Jrg. 1943, no. 1). Het gebruik van alcohol is bij het eten van paddenstoelen steeds te ontraden. Niet alleen maakt de alcohol het eiwit nog moeilijker verteerbaar, maar hij verdunt ook eventueel aanwezige giftstoffen en bewerkt daardoor een snellere opname ervan in het bloed.

De heer Onstenk deelt mee, dat hij op 23 October 1948 bij Krapoel tussen Gulpen en Epen een klapekster waarnam.

Dr. Dijkstra maakt de aanwezigen attent op de op 20 Nov. in Heerlen te houden vergadering, waarin de meer definitieve oprichting van de natuurwachten besproken zal worden. Naar zijn mening zijn er het afgelopen seizoen aardige resultaten bereikt, maar aan de andere kant is hij van oordeel, dat de vele ruchtbaarheid, die aan dit werk gegeven is de betrokken terreinen geen goed gedaan heeft. Het te veel noemen van deze terreinen heeft stellig velen daarheen gelokt, die er anders niet gekomen zouden zijn. Ook vindt spr., dat men te veel de terreinen betreden heeft en dit zal ook weer te sterk de aandacht erop kunnen vestigen en tevens moeilijkheden met de eigenaar kunnen veroorzaken.

Er ontstaat na deze uiteenzetting een uitvoerige gedachtenwisseling, waaraan tal van leden deelnemen. Samenvattend kunnen we zeggen dat men het in het algemeen met de opvattingen van Dr. Dijkstra eens is, d.w.z. dat men hoopte, dat dit experiment om zijn opvoe-

dende waarde voortgezet zal worden, maar dat anderzijds de bewaakte terreinen zo min mogelijk in het openbaar genoemd dienen te worden. Tenslotte maakt Dr. **Kruytzer** melding van een bericht uit de Maas- en Roerbode van 19 Oct. 1948, volgens welke mededeling de heer J. v. d. Beek te Vlodrop in de Roer een zoetwaterkreeft ving. Het dier is intussen in het Museum aangekomen.

Hierna sluit de voorzitter de vergadering.

te Heerlen, op Woensdag 10 Nov.

Aanwezig mej. Janssen en de heren van Rummelen, Kuypers, Coonen, Dijkstra, Vijgen, Collin, Willemse, Bakker, Bruna, Adams, van Loo en Mientjes.

De heer van Loo vertoont een viooltje en houdt een aardige beschouwing, waarom deze soort „Stiefmütterchen” genoemd wordt; verder demonstreert hij enkele planten, voornamelijk cristaatvormen.

Dr. **Willemse** doet daarna enige mededelingen over een gal, verzameld op de laatste excursie naar de Brunssumerheide; deze gal is ontstaan op *Artemisia vulgaris* en wordt veroorzaakt door luizen.

De heer **Adams** deelt mede, dat de hamster nog regelmatig in Zuid-Limburg wordt aange troffen.

Dr. **Dijkstra** vertoont een goudsbloem met afwijkende bloeiwijze.

Vervolgens vertoont Dr. **Bruna** een exemplaar van de zeer zeldzame lakzwam (*Galoderma lucidum*), gevonden 17 Oct. l.l. in het Ravensbos te Houthem.

Dr. **Willemse** geeft een nieuw Engels boek over insecten door (A. D. Imms: Insect natural History). Er is de laatste tijd veel over insecten verschenen, maar het meeste voldoet niet om allerlei redenen. Dit boek is erg prettig leesbaar, het bevat goede afbeeldingen.

te Maastricht, op Woensdag 1 Dec.

Aanwezig de dames Bels-Koning en de Kleermaeker en de heren van Rummelen, Willemse, Mommers, Rijk, van Sonderen, Poot, Hack, Grégoire, Schoenmakers, Nijst, Sondeyker, Pater van Summeren, Kruytzer, Wijsen, Beaulen,

Ogg, Plas, Leysen, Otten, Br. Marinus, Br. Agatho, Stevens, Wassenberg, Br. Maurentius en Kofman.

De waarnemend Voorzitter, de heer van **Rummelen**, opent de vergadering en memoreert het feit, dat Pastoor Nillesen 50 jaar geleden met het opzetten van vogels begon. Nog steeds doet hij dit op buitengewoon kundige en kunstige wijze. De mooie vogelcollectie in ons Museum is grotendeels van hem afkomstig. Het is dus nu wel het ogenblik om daarom nog eens onze hartelijke dank aan pastoor Nillesen te betuigen.

Vervolgens krijgt de secretaris, de heer **Kofman**, het woord. Hij doet de verheugende mededeling, dat het door het beëindigen van de papierdistributie mogelijk geworden is het maandblad vanaf 1 Januari 1949 weer elf maal per jaar te laten verschijnen.

Naar aanleiding van de berichten in de pers over het lot van de Sint Pietersberg, geeft hij daarna een uiteenzetting, die men elders in dit nummer aantreft.

Dr. **Kruytzer** vertoont een vrij ongewone aanwinst. De heer G. Claessens te Maastricht schonk n.l. een olieverschiiderij van het kasteel Neer-Canne ter plaatsing in het Museum. Het werd in dank aanvaard.

Verder wijst de conservator op het krantenbericht, volgens welk een jager uit Maasbree een bruine kraai schoot. De heer **Schoenmakers** deelt mee dat hij berichten heeft ontvangen, waaruit blijkt, dat het hier mogelijk niet om een kraai, maar om een notenkraker gaat. De heer **Mommers** meent dat een bruine afwijking bij de kraai niet uitgesloten moet worden geacht, en verwijst naar de bruine merel in het Museum. De heer **Kofman** zag deze zomer in Noord-Holland een bruine spreeuw. Het blijft te betreuren, dat zoveel jagers de neiging hebben te schieten op elke vreemde vogel die zij zien.

Majoor **Rijk** meldt de vangst op licht van een exemplaar van *Chilades (Senta) maritima* op 10 Juni 1948 in zijn tuin te Meerssen. Deze vrij zeldzame vlinder was volgens de opgaven van Lempke in 1941 nog niet uit Limburg bekend.

Tot slot doet de heer **Kofman** enkele voorlopige mededelingen uit de Jaarverslagen over 1944 t/m 1947 van het Ringstation „Maastricht en omstreken”, voornamelijk betrekking heb-

bende op de terugmelding uit België, Frankrijk, Spanje en Duitsland van in Maastricht en Amby geringde vogels. De volledige verslagen zullen te zijner tijd in het maandblad worden opgenomen.

Met de wens, dat allen een prettige Sint Nicolaas-avond zullen mogen vieren, sluit de voorzitter de vergadering.

te Heerlen, op Woensdag 8 Dec.

Aanwezig mej. Janssen en de heren van Rummelen, Warrink, van Loo, Terhal, Collin, Adams, Rentrop, Dijkstra en Coonen.

Dr. Terhal bespreekt de inhoud van een pamflet over de: „Walvisch van Berckhey: Dat is, Eene beschrijvinghe des grooten Vischs, die tot Berckhey ghestrandet is Ao 1598 den 2 Febr. met eene verclaringhe der dinghen die daernaer ghevolght zijn”.

De heer van Loo laat een bloeiende gaspel-doorn zien, benevens een fasciatie van een sering.

Dr. Dijkstra vertoont en verklaart enkele door hem medegebrachte klapperstenen en concreties van voorwerpen, die water bevatten in een uitgekristalliseerde omhulling.

Dr. Terhal informeert naar een probleem over de groei van een mammothboom, waarvan beweerd wordt, dat hij regelmatig gegroeid zou zijn, tussen 500 vóór en 600 n. Chr., daarna een stilstand vertoonde van 600—800 n. Chr., en dan weer regelmatig doorgroeide. Is deze groeionderbreking te wijten aan twee eeuwen droogte?

De voorzitter, de heer van Rummelen, antwoordde, dat men voor de verklaring van dit probleem waarschijnlijk zijn toevlucht zal moeten nemen tot de stralingscurve van Milancovitch. Er zijn voorbeelden bekend van vruchtbomen, die op droogteperioden reageren door geringe diktegroei. (Appel- en peregobomen).

DE SINT PIETERSBERG VERLOREN?

„s Gravenhage. — In het Departement van Economische Zaken heeft een bijeenkomst plaats gehad van de Ministers van Economische Zaken en Onderwijs met de Directie van de Enci-fabrieken te Maas-

tricht. In deze bijeenkomst is van regeeringszijde aan de Enci-directie medege-deeld, dat de regering voornemens is haar voor 60 jaar concessie te verlenen tot het afgraven van de St. Pietersberg voor het winnen van de benodigde mergel. De directie van de Enci zal bij de St. Pietersberg een fabriek bouwen, welke rendabel wordt geacht met het oog op de lange duur der concessie.

In verband met de cementvoorziening van ons land, welke voor de bouwnijverheid van het hoogste belang wordt geacht, is de regering heengestapt over het bezwaar, dat door de afgraving een stuk natuurschoon zal verdwijnen.”

Dit bericht, dat op 11 November in de pers verscheen, heeft velen doen opschrikken. Wel wist men, dat de zaak er vrij somber voorstond. Toch heeft deze plotselinge beslissing zelfs ingewijden verrast. En zo is men genoodzaakt zich te realiseren dat ook bij deze botsing tussen stoffelijke en culturele belangen, deze laatste, die niet in geld zijn uit te drukken, weer van minder belang geacht werden, ja, dat aan de culturele belangen maar nauwelijks aandacht werd geschonken.

Steeds immers hebben de instanties, die voor het behoud van de St. Pietersberg gepleit hebben, naar voren gebracht, dat het hier niet alleen om een natuurmonument, maar, veel meer nog, om een cultuurhistorisch monument gaat. Het eeuwenoude gangenstelsel, dat zich onder de gehele berg uitstrekt is niet door de natuur, maar door mensen gemaakt.

Door zijn grotere ouderdom en uitgestrektheid is dit een inderdaad uniek monument. Deze kant van de zaak schijnt echter, ondanks alle uitvoerige adressen niet voldoende tot de ministers te zijn doorgedrongen. In het officiële bericht wordt immers slechts over „een stuk natuurschoon” gesproken!

Zo dreigen dus deze onderaardse steengroeven, waarin volgens de overlevering de Romeinen reeds gewerkt hebben, verloren te gaan zonder dat er een behoorlijk wetenschappelijk onderzoek naar de wordingsgeschiedenis is ingesteld.

Deze houding van overheidswege is wel zeer vreemd, als men daarnaast ziet welke grote zorg de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemon-

derzoek besteedt aan het onderzoeken van de fundamenten van de vele verwoeste kerken. Vóór deze door herbouw weer ontoegankelijk worden, wordt er zoveel mogelijk opgegraven, in kaart gebracht en gefotografeerd, zodat het nageslacht zal weten wat er t.a.v. de bouwgeschiedenis gevonden is. Maar de St. Pietersberg, een veel ouder en veel omvangrijker object, wordt, zonder dat een dergelijk onderzoek ingesteld is aan de vernietiging prijsgegeven!

Bedroevend is het, hierbij te constateren, hoe in brede kringen van de bevolking de strijd voor de St. Pietersberg niet als een strijd voor het algemeen belang, maar als een strijd voor persoonlijke belangen van enkelingen wordt gezien. Men leze slechts het „Advertentieblad” van 13 Nov. 1948, dat in een commentaar op de genomen beslissing o.m. zegt:

„Natuurlijk heeft het algemeen belang gezegevierd over dat van weinigen.”

Hierin proeft men dezelfde mentaliteit, waaraan Maastricht reeds het verlies van zijn stadspoorten, van zijn kruittoren etc. te wijten heeft.

Degenen, die thans t.a.v. de St. Pietersberg meer begrip verwacht hadden, zijn wel zeer teleurgesteld en dit vooral over de houding van de Maastrichtse pers.

Hoe de „Gazet van Limburg” op de oprichting van de Belgisch-Nederlandse St. Pietersberg-commissie reageerde, is hiernaast in extenso afgedrukt. Naar men ziet is de inhoud zó tendentius, dat zelfs de normen van het journalistiek fatsoen uit het oog verloren zijn. En daarbij is het niet gebleven. Aan het officiële bericht over de te verlenen concessie, voegde dit blad een foto van de berg toe, met een onderschrift, waarin o.a. het volgende te lezen staat:

„Deze afgravingen zullen naar het Zuiden worden voortgezet en volgens de plannen van de Enci zal de winning van de mergel geschieden achter coulissen van bergwanden, zodat het aanzicht van de berg vanuit de Maasvallei niet hindert.”

Bestudeert men nu de plannen van de Enci aan de hand van de maquettes en tekening, afkomstig van de Enci, dan blijkt deze voorstelling van zaken onjuist te zijn. Op de maquettes immers is de coulisse langs de Maasvallei op-

Bij Ons In Limburg

Wat is er toch aan de hand, dat plotseling in woord en geschrift, in vergaderingen van genootschappen, hier en elders, en in de kolommen van de bladen het natuurschoon van ons aller Pietersberg weer beklagd wordt in een massaal, een aandoenlijk en in zijn pogingen overrompelend offensief?

Ik, die aan de voet woon van dit fantastische stuk natuurschoon, en daar zeer voldaan mee ben, heb mij in haast en angst naar het duistere gat in mijn kelder gespoed, om te zien, of daar niet wellicht dhr. Moser en de zijnen van de E.N.C.I. bezig waren, ook reeds mijne woonstede te ondermijnen. Zo alarmeerd waren de exclamaties van de natuurschoonapostelen.

Van natuurschoon gesproken en de schending daarvan. Enkele jaren voor de oorlog zagen wij ons Limburgs landschap ontsieren door lugubere masten, die na korte tijd onderling verbonden werden met kabels. De stroomvoorziening eiste dat en het Limburgs Landschap heeft zich nooit luidruchtig gegergd aan het gigantisch droogrek, dat zonder enige eerbied in al zijn smerigheid over het Limburgs landschap werd uitgezet. En dit, terwijl in die dagen het apostolaat voor het Behoud van het natuurschoon en een commissariaat bij de P.L.E.M. konden samengaan.

Wanneer het ontsierende droogrek over Limburg wordt weggenomen is onbekend. Wat wel bekend is, dat is, dat de E.N.C.I. —, die op dit ogenblik wel haast niet meer op adem komt in haar ijver in het belang van de wederopbouw en deviezen-winning, — niet van plan is, om de hele Pietersberg in haar keel te doen verdwijnen.

Wie ooit de E.N.C.I. bezocht, en de prachtige maquettes bestudeerde, waaruit blijkt, hoe de Pietersberg er over twintig, en hoe hij er over honderd jaar uitziet, moet tot de overtuiging komen, dat uit de noodzakelijke afgravingen van thans straks een paradijselijk stuk Limburg groeien kan, een schone attractie voor Maastricht en Zuid-Limburg. Dit toekomstig eldorado noemde een onzer allervroedste vaderen niet lang geleden zeer ten onrechte „een holle kies” En dat was niet neties.

ROMMEDOU.

geruimd; op de tekening ziet men, dat op die plaats de nieuwe fabriek, (waarvoor in 1942 beslist de ruïne Lichtenberg moest verdwijnen),

geprojecteerd is! Verder is het uit maquette en tekening duidelijk, dat de groeve niet alleen naar het Zuiden, maar voornamelijk naar het Westen tot aan het Jekerdal, uitgebreid zal worden. Over voorlichting gesproken!

Zo zou men door kunnen gaan en wijzen op het wel zeer eigenaardige feit, dat de L.F.V.V. (Limburgse Federatie voor Vreemdelingenverkeer) de maquettes van de Enci als onderdeel van haar tentoonstelling in het hele land vertoont om propaganda te maken voor Limburg, met een opschrift, waarop vermeld wordt dat, „de natuur meestal alles weer na korte tijd herstelt.” Dit kan gedeeltelijk juist zijn voor natuurschoon, het is zeker niet juist voor cultuurmonumenten, zoals historische gebouwen en onderaardse eeuwenoude steengroeven.

Maar, zal men vragen, staat er dan niets tegenover dit geweldige offer? Het is weer de „Gazet”, die het publiek gerust wil stellen:

„We kregen van de Enci de verzekering, dat het plan ter verfraaiing van het afgegraven deel met de aanleg van een bos-, vijver- en wegenplan als een uitgestrekt ontspanningsgebied voor Maastricht alle aandacht van de Enci blijft houden.”

Het blad meent blijkbaar, dat men het hier maar mee moet doen.

De Enci eist, terecht, zekerheid dat er mergel beschikbaar is, voor zij kapitaal in een nieuwe fabriek gaat steken. Maar daartegenover had men toch meer dan de bovenstaande verklaring mogen verwachten. Het mag daarom werkelijk verontrustend heten dat in het officiële bericht over voorwaarden, die door de regering aan de Enci gesteld zijn of zullen worden, niet gerept wordt.

Tenslotte kan opgemerkt worden, dat het nu Gedeputeerde Staten van Limburg zullen moeten zijn, die de concessie aan de Enci verlenen, op grond van de provinciale afgravingsverordening. Zojuist hebben Gedeputeerde Staten een Commissie benoemd, die advies uit zal moeten brengen over de afbakening van het af te graven terrein, zonder de grootte daarvan aan te tasten. Hierin zijn ook twee vertegenwoordigers van het Natuurhistorisch Genootschap benoemd, n.l. Dr. E. M. Kruytzer en Drs. R. Kofman. Binnenkort zal deze commissie geïnstalleerd worden.

Zo ziet het er dus voor de St. Pietersberg zeer somber uit en deze beschouwing kan daardoor niet anders dan in mineur gesteld zijn. Dit mag echter niet tot pessimisme leiden.

Deze gebeurtenissen moeten ieder ervan overtuigen, dat hij een taak heeft in de strijd voor de culturele goederen van ons volk, waarin niemand gemist kan worden. Laat men beseffen, dat sinds de vorige eeuw dit bereikt is, dat thans de stadspoorten van Maastricht niet meer gesloopt zouden worden, men zou er iets anders op vinden als zij het verkeer belemmerden. Moge zo ook de tijd komen, dat men het behoud van natuur- en cultuur-historische monumenten als een algemeen belang ziet, zodat men bij een geval als het huidige zou zeggen: „Daar een cementfabriek bouwen? Dat kan daar niet!!!”

R. KOFMAN.

Maastricht, 9 Dec. 1948.

WANTSENNIEUWS UIT MIDDEN LIMBURG

door
RENÉ COBBEN
(Wageningen)

In mijn vorig artikel besloot ik met de vangst van *Aradus cinnamomeus*, een wants waarbij steeds de mannetjes macropter en de wijfjes meest brachypter zijn.

Eén enkele vondst echter bij Herkenbosch op 23-III-1946 achter schors van een jonge lork leverde een massa ♀♀ op, die juist allen macropter waren. In Midden Limburg is deze soort overal aan te treffen, ook achter schors van spar en lork. Ook wordt jeneverbes, els, berk en wilg vermeld. Enkele ex.ex. sleepte ik wel eens van kruiden. Te Vlodrop vond ik op 23-XII-1943 veel ex. een paar cm. onder de grond achter denneschors; eveneens op 4-I-'46 te Herkenbosch. Ik ving deze diertjes altijd op gezonde bomen. Zij schijnen soms in scharen onder schors van zieke dennen voor te komen. Ofschoon sommigen *Aradus* als de oorzaak van de dennenziekte houden, beschouwen anderen haar voor secundair (Reh.).

Men vermoedt tegenwoordig, dat de *Aradiden* zich met het onder boomschors groeiend mycelium van paddestoelen voeden. *Aradus depressus* F. trof ik slechts éénmaal aan met larven (Herkenbosch) in boomstronken van de

populier. De zijranden van het pronotum zijn naar voren toe vuil wit. De buitenranden van het corium aan de basis zijn als 'n dun vliesje verlengd en eveneens vuil wit. Kop, sprieten, pronotum en scutellum zijn donkerbruin en het membraan heeft een donkere bijna ongeaderde vlek. Het diertje heeft een grilliger voorkomen dan *A. cinnamomeus* Pnz.

Van *Xylocoris cursitans* F a l. komt de brachypter-vorm hier veel voor onder loslatende schil van gekapte dennen.

De zeldzame *Dufouriellus ater* D u f. vond ik te Roermond in aantal achter schors van dode spar en weidepalen van populier. Het is een zwartglanzend langwerpige diertje ($2\frac{1}{4}$ mm), met lichtbruine sprietleden, tibiae en tarsen; het gedeelte van het membraan in de hoek, gevormd door de cunei, is witachtig.

Hierbij vermeld ik nog verschillende soorten, die ik overwinterend achter schors aantrof; het zijn dus geen uitgesproken schorswantsen.

Achter korstplaten van plataan:

Lygus kalmi L., *Lygus pubescens* Reut., *Anthocoris confusus* Reut., *Anthocoris nemorum* L., *Anthocoris nemoralis* F., *Anthocoris gallarum ulmi* De G., *Lyctocoris campestris* F., *Camptobrochis lutescens* Schill., *Orius majusculus* Reut., *Orius minutus* L.

In schorsholten van plataan: *Eurydema olivaceum* L. var. *flavata* Schrk.

Achter schil van acacia: *Heterogaster urtica* F.

Achter schors van wilg, in aantal: de zeldzame *Anthocoris limbatus* Fieb. te Roermond en ook *Anthocoris nemorum* L., *Tingis cardui* en *Orius*.

Achter schors van lork, den en spar: *Gastrodes grossipes* Deg., te St. Odiliënberg, Melick, Echt, Beegden en Horn. Verder: *Heterogaster urticae* F. met larven, *Macrodera micropterum* Curt. en *Sphragisticus nebulosus* Fall.

In vermolmd hout in droog heidegebied te Herkenbosch: *Ceraleptus lividus*, Stein., en *Neottiglossa pusilla* Gmel. Achter loslatende schil van een gevelde populier te Roermond, op 5 m afstand van de Roer: de oeverwants *Charatoscirta cocksi* Curt.

De netwantsen (Tingidae) vertonen ook dat platte uiterlijk, zoals de schorswantsen, maar de bovenvleugels en het pronotum zijn goed ontwikkeld. Een zeer dankbaar object zijn zij

onder de loupe. Het is een genot om dat netwerk te bekijken; het is bij elke soort verschillend en zeer kunstig gevormd.

Gemakkelijk kunnen we kennismaken met *Tingis cardui* L. (zie fig. 3). Ondanks de regen

Fig. 3.
Tingis cardui L.

dcl. R. H. Cobben

en stotende wind ziet men de bijna ovale witgrijze schilfers onbeweeglijk tussen de stekels van het spinnewebachtig behaard omwindsel van *Cirsium vulgare*. De warme adem doet die schilfers tussen de stekels voortbewegen.

Van *Cirsium arvense* klopte ik de zeldzame *Tingis ampliata* H.S. te Maasniel, St. Odiliënberg en Haelen. Deze is groter dan de vorige en heeft bredere randen aan het pronotum. Enkele netwantsen van het genus *Monanthia* leiden een monopaag leven, waarop hun soortnaam ook wijst.

Monanthia symphyti Vall. trof ik aan in zeer groot aantal met larven in Breda en Werkhoven op *Symphytum officinale*.

Monanthia echii Schrk eveneens in groot aantal met larven op *Echium* te Vlodrop, Herkenbosch, Maastricht en Melick, meer ♂♂ dan ♀♀. Te Herkenbosch ving ik op 19-III-1946, 1 ♀ achter schors van een weidepaal.

Deze soort schijnt ook op *Anchusa* en *Cynoglossum* voor te komen en veroorzaakt volgens Weber hierop galvorming.

Monanthia humuli F. komt voor op *Myosotis*; kleine zwarte vlekjes op bladen en stengels verraden terstond de aanwezigheid van deze soort met de bedoornde zwarte larven. Snellen van Vollenhoven vermeldt deze soort uit Leiden in nesten van zangvogels. Tevens wordt zij van hop geciteerd.

DE INVLOED VAN HET WEER OP HET ROFFELN VAN DE SPECHT

door

J. LOTERIJMAN, Winschoten.

Tot slot wil ik U nog wijzen op de invloed welke van het weer op het roffelen uitgaat. Hierover heeft O. Steinfatt verschillende onderzoeken gedaan, waarbij hij tot de conclusie kwam dat betrokken of regenachtig weer de trommellust tempert of doet ophouden, terwijl strenge kou of sneeuwweer eer stimulerend dan remmend werken zou.

Zelf kom ik hierover de volgende waarnemingen doen :

Op 11 Maart werd tijdens motregen een korte weinig ver dragende roffel vernomen, terwijl later op een andere plaats een veel helderder geluid gehoord werd ;

op 12 Maart nam ik tijdens een lichte morgennevel enkele lichte roffels waar, welke ver doorklonken ;

op 26 Maart werd er gedurende een flinke malse regenbui in geringe mate geroffeld. Zo hoorde ik 5 × achter elkaar op een plaats dit typisch spechtengeluid ;

op 30 Maart hoorde ik bij guur weer eenmaal een specht roffelen ;

op 28 April was het zeer koud buig weer, ik deed die dag de volgende waarnemingen : om 20.02 zat een grote bonte specht roffelend tegen de boom onder de nestopening ; bij zijn terugkeer gebeurde dit practisch op dezelfde plaats ; vervolgens roffelde hij 15 × met korte tussenpozen op een ongeveer 2 m lange armdikke zijtak ; dit geluid klonk zeer ver ; daarna klonk 2 × een zachte roffel ; om 20.40 werd nog eens 5 × op de hierboven vermelde plaats een nieuwe serie geproduceerd.

Om U een idee te geven welke temperatuur er die dag eerste vermeld ik, dat het overdag een paar keer gesneeuwd had.

Op 19 Mei 's avonds was het onweersachtig drukkend weer ; om 19.54 en 19.56 weerklinken respectievelijk 2 en 6 roffels ; om 19.57 dondert het ; om 20.04 wordt opnieuw 4 × gesnord.

De waarnemingen van 2 Sept., 2 Oct. en 9 Dec. 1945 vonden respectievelijk bij prachtig koel, mistig en zeer koud helder weer plaats. Het roffelen op 6 Jan. 1946 geschiedde bij zacht helder weer en Z.W. wind.

Uit bovengenoemde waarnemingen zou men

kunnen concluderen dat de weersgesteldheid slechts een betrekkelijk geringe invloed op de roffelkunst der spechten uitoefent, terwijl mij verder de opmerking niet al te gewaagd schijnt, dat de sterkte van het geluid en daarmee de afstand waarover dit waarneembaar is van vele factoren afhankelijk is, zodat men à priori niet zou kunnen zeggen, dat alle roffels bij regenachtig weer gedempt zouden zijn.

Tevens zijn de waarnemingen bij regenachtig weer, waaraan ik nog die van 21 Mei 1945 toevoeg, toen ondanks een stortbui toch geroffeld werd, in tegenspraak met het door Steinfatt vastgestelde. Hier denkt men eer aan het zingen van sommige zangvogelsoorten tijdens overeenkomstige weersgesteldheden. Zo hoorde ik de 31ste Maart 1943 te Varseveld ondanks noodweer, zeer sterke wind en hevige regen een tjiiftjaf lustig doorzingen.

Hoewel in mijn uiteenzetting de feiten misschien jammer genoeg tot een levenloze rij uitgedijd zijn, wil ik besluiten met erop te wijzen, dat onze waarnemingen ons in innig contact brachten met een levend natuurgebeuren, dat van een bijzondere grote charme bleek te zijn.

BLOEDZUIGERSKWEKERIJEN TE STRAMPROY

door

W. LENAERS

In de oude tijd waren bloedzuigers of „hègele" in ons dorp een haast algemene medicijn. Daar werd mee gedokterd in pleuritis-gevallen, bij kiespijn, bloedzweren en... beenbreuken. Dit laatste ondernam een ongelukkige patiënt wel eens op eigen houtje, overigens zonder succes.

Volgens mijn oudere zegslieden werd bij een pleuritis-geval een bloedzuiger onder een likeurglaasje gevangen gehouden op de huid van een lijder een paar cm lager dan de plek waar hij de „steek" in de zijde voelde. Nadat de bloedzuiger zich aan het al of niet geïnfecteerde bloed had „verzadigd", werd de worm tot braking van het bloed gedwongen, op een bord dat daartoe met enig keukenzout bestrooid was.

Aan de kleur van het bloed stelde men ongeveer de diagnose vast ; dan volgde natuurlijk vaak hete lijnzaadpap.

Vier kuilen of poelen dienden in de 19de eeuw tot kweekplaatsen van bloedzuigers in

Stramproy. De kuil die als zodanig het langst in gebruik bleef was „Bèle koel” in het Bergerroth, ongeveer 150 m ten Noord-Westen van de stenen windmolen van Jac. Nijs. Andere poelen waren „Crix koel” in het Heyerroth, „Hossemus koel” in het Thorenroth en „Krökke wieër” in het Breivensroth.

In het begin dezer eeuw zijn al deze kuilen gedempt. De ongeveer 85-jarige Jan van Dael, eigenaar van „Krökke wieër”, vertelde me, dat omstreeks 1880 een bloedzuiger, d.w.z. een volwassen exemplaar aan wederverkopers werd verkocht voor 6 cent; een jong exemplaar, even lang, doch slechts van naalddikte, deed 2 cent. Bij apothekers waren bloedzuigers voor een halve franc verkrijgbaar.

Toen omstreeks 1910 Henricus Creemers, burgemeester van Stramproy van 1911—1914, met zijn gezin verhuisde naar een nieuwe woning, nu bewoond door L. van Dael-Creemers, nam men nog een fles levende bloedzuigers mee, die steeds in de kelder werden bewaard om ze in tijd van nood te gebruiken. Nu en dan werd het water ververst. Een knecht van de burgemeester vertelde me, dat soms een der oudere huisgenoten zei: „Piër, gank tich de hègele ins get vors water hale aane koel”. Voor zo'n attentie waren de bloedzuigers dankbaar, want plotseling begonnen ze dan de zonderlingste gymnastiek te maken.

De echte bloedzuigers waren geel-bruin gestreept; de gewone zwarte beantwoordden niet aan het doel.

Omstreeks 1880 werden de bloedzuigers in „Krökke wieër” door stropers bedweld en de kapers maakten „ene roempot” bloedzuigers buit, die in Bree aan de man werden gebracht.

Deze vijver werd dikwijls benut om er veevoeder, b.v. knolgroen en wortelen in te wassen. Na de wasserij liet men het veevoeder enige tijd uitlekken om het hègelevolkje de kans te geven naar zijn element terug te keren.

Tijdens zulk een was wilde Helena Langers haar voeten tevens een beurt geven doch de bloedzuigers takelden haar zó toe dat ze het bewustzijn verloor en kapelaan A. J. H. Waelbers ontboden werd voor geestelijke bijstand!

Een ander persoon leed hevige kiespijn en hij plaatste „dus” een bloedzuiger tegen de gezwollen wang. De bloedzuiger kweet zich van zijn taak doch ten slotte nam hij een stukje vlees mee uit de wang, wat met een nieuwe

hevige bloeding gepaard ging. Om het bloed te stelpen splitste men ten einde raad een tuinboon en één helft werd op de wond gelegd. Aldus getooid verscheen de patient 's Zondags in de Hoogmis. Sommigen echter waren in die tijd goede maatjes met de bloedzuigers. Een ongeveer 80-jarige buurman zegt me, hoe in zijn tijd op schone zomermorgens twee gebroeders zijn woning passeerden met van bloed druipende benen, nadat zij in „Krökke wieër” hadden gekuurd.

We zullen nu enige gegevens ontlenen aan een oud „hègeleboek” van Th. Klijsters, hetwelk ik ter inzage heb gekregen; dit boek is in bezit van de familie van Dael-Creemers alhier.

Th. Klijsters deed in bloedzuigers en maakte o.a. de volgende aantekeningen:

„In het jaar 1824 geduerende den tijd van den winter tot 1825 in den meert sijn de eggen noyt hooger in prijs geweest als 12 franc en 13 franc dat is den gemeynen prijs geweest en aen sestien hebe ik er maer dryhonderd verkogt, maar in het jaar 1823 is den prijs roem soo goed geweest, en doen is den hoogsten prys agtien franc geweest, maer in het jaar 1825 is het gebeurd dat ik in february op den sestienden dag der maand al vijfhonderd eggen hebbe gevangen uyt mynen poel, prys 13½.”

„Stramproy den 18 April 1827.

Wij hebben te saamen bij een gedaan te weten Th. Klijsters en Hendrik Jeurissen om koophandel te doen in bloetsuygers omtrent 900 gulden welke gelt is te Horsth.”

„Den 6den Mei 1828 bij een gedaan voor bloets. te kopen 124½ gulden en 14 stuiver.

Stramproy den 20 July 1828 de bloedzuigers van Horsth en Stramproy bij een gerekend maakt 40300 en staan in waarde 1450 gulden.

Daar sijn verkogt in het geheel 102808 grooten en kleynen 3803 gedaan den 25 April (1829?).

Stramproy den 6den Meert 1828.

Uyt de Steyne en planken kuyl sijn uitgekomen en verkogt.”

12800

2125

700

15625

Waar zich de „stenen en planken kuil” bevond, heb ik niet kunnen achterhalen. Mogelijk op het Bergerroth, vlak ten Z.W. der hoeve „Bèle”. Daar lag „Bèle koel” en de „Blijk”. Deze „blijk” was een bleekveld voor de gehele buurt. Slechts en paar maal per jaar werd de grote was gedaan, omdat de linnenkasten dat lijden konden. Eens per jaar werd „Bèle koel” ten behoeve van de bloedzuigers gereinigd. Men liet dan het water in twee nabije kalkkuilen stromen. Schaatsen of baantje glijden was verboden op deze kuil.

Ook in de omgeving van Stramproy werd aan bloedzuigers levensruimte geschonken, want we lezen, dat b.v. „Op den wyer van Goedefridus Lenaers, genaamd Den Vetpeel, zijn opgeset den 28 Juni 1828, 1250 eggelen”.

Hier volgen enige adressen waarmee men o.a. in relatie stond.

„G. van orle, apotheker-drogiste, autre Meuse No. 1280.

L. de jardin, apotheker-drogiste, sur le Marche No. 23.

Ch. Herlenvaux, negociant en vins et Eaux de vie; Rue St. Severin No. 697.

M. J. Nutreys, pharmacien, no. 555 à Liège.

Madam martin, agter het paleys No. 54.

Madame Vevrice, place St. Jan, Ile 807.

Burgelijk Hospitaal op de abtstraat, Maas-tricht.

Henckelius, muntstraat, apotheker, tot Mas-tricht.

T D. (of P) Bailey, apotheker, in de Maas-trichterstraat, tongeren.”

De bloedzuigers voor de Stramproyse kwekerijen werden o.a. in Beugen gekocht.

Th. Klijsters reisde veel in België en Frankrijk met de bloedzuigers, die hij soms in een lederen zak met water op de rug droeg. Voor z.g. klein transport werden de bloedzuigers in liter flessen, waarin 's zomers een weinig vers gras werd gestoken, vervoerd.

OVER GRUIT, GRUITBIER EN DAARMEE SAMENHANGENDE WOORDEN

door

P. N. VAN SUMMEREN O.F.M.

(Sittard)

In de laatste Juli-vergadering van het Natuurhistorisch Genootschap werden inlichtingen gevraagd over het woord „gruit”, speciaal met de bedoeling om te weten te komen welke plant er met dit woord wordt aangeduid.

In mijn geboortestad Nijmegen bestond voor 1943—1944 (bombardement en bevrijding) een smal straatje, dat de Gruitberg heette, en aangezien ik mij voor de oudheidkunde van mijn stad interesseerde, was ik dat woord gruit in verband met bier al eens tegengekomen. Ik heb het nu verder uitgezocht en meen het volgende te moeten noteren.

De Nederlandse lexicologie kent vier betekenissen voor het woord gruit, te weten:

1. Gruit, verband houdend met de woorden griet, grut, grutten (misschien ook gruis);
2. Gruit, een of andere stof welke gebruikt werd bij het brouwen van bier;
3. Gruit, in de zin van heffe, en dit zowel in de betekenis van dessem, gist als van draf, droesem;
4. Gruit, in de betekenis van eendenkroos (*Lemna minor*).

Over deze laatste betekenis behoeven we ons niet druk te maken, omdat deze alleen voorkomt bij Kiliaan; alle andere taalgeleerden wijzen deze betekenis, als fantasie en eigen maaksel, van de hand. Er resten ons dus de eerste drie betekenissen.

Kiliaan of Kiliaen, eigenlijk Cornelis van Kiel geheten, is een Zuid-Nederlandse taalkundige (1528 of '29—1607); zijn beroemd gebleven werk is: Dictionarium Teutonico-Latinum, een Nederlands (d.i.) Antwerps-Latijns woordenboek.

1. Gruit in de eerste betekenis.

De Middelnederlandse schrijfwijze van dit woord is: gruyte, gruu, gruyt (Middelnederlands is het Nederlands van ± 1200—± 1550).

De grondbetekenis van dit woord, dat een verzamelbegrip weergeeft, kan wel geen andere geweest zijn dan: verzameling van korrelachtige, brokkelachtige bestanddelen; uit korrels, korrelachtige, brokkelachtige bestanddelen bestaande stof, vooral in toepassing op gebrokkelde, verbrijzelde, grof gemalen granen, of op een korrelachtige brij of pap.

Uit het voorgaande zal wel duidelijk zijn dat, indien er sprake is van een gruitmolen, dit een molen moet zijn welke granen (en vooral boekweit) gruit, d.i. grof vermaalt.

In deze zin komt echter meer voor het woord grutmolen. Maar aangezien de woorden grut en gruit enigszins verwant zijn, is een (plaatselijke) verwisseling niet uitgesloten.

Op twee gevelstenen in Maastricht is er sprake van gruitmolen; n.l. in een huis gelegen Hoogbrugstraat 54, staat een steen met afbeelding en opschrift: „In de Reyp Gruidt-molen 1746”, en in het perceel Cörversplein 13, bevindt zich een gevelsteen: „In de grutmolen 1740”.

Met gruit in de nu volgende tweede betekenis heeft het niets te maken.

2. Gruit in de tweede betekenis.

De Middeleeuwse schrijfwijzen zijn dezelfde als van gruit in de eerste betekenis.

Van dit gruit staat vast dat het een stof was welke men, voordat het gebruik van hop in zwang kwam (en zelfs nog lang daarna), aan het tot bier bestemde brouwvocht, t.w. aan het met heet water afgetrokken mout, toevoegde.

Minder zeker is de reden waarom men dit deed. Waarschijnlijk gebeurde dit om aan het toekomstige bier smaak, en wellicht ook duurzaamheid te geven. Daarnaast bestond in de Middeleeuwen ook de opvatting dat deze stof noodzakelijk was voor, of tenminste bevorderlijk aan de gisting van het brouwsel.

Dat men deze opvatting ook had ten aanzien van de hop, mag blijken uit de volgende tekst (titel van een recept) uit het jaar 1364. (Aangehaald door Ackersdijk, *Verhandel. v. d. Maatsch. der Ned. Letterk.* III, I, 193): „Novus modus fermentandi cerevisiam, videlicet per appositionem cuiusdam herbae, quae humulus, vel hoppa vocatur”, d.i. Een nieuwe methode om bier te doen gisten,

namelijk door toevoeging van een zeker kruid, dat humulus of hop genoemd wordt.

Een nog duidelijker tekst vinden we bij Matthiolus, blz. 557. De verkorte titel van het werk is: *New Kreüterbuch*, Von dem Hochgelerten und weit berümbten Herrn Doctor Petro Andreas Matthiolo. Erstlich in Latein gestellt. Folgendts durch Georgium Handsch verdeutscht. Prag 1563.

Op de aangehaalde blz. staat:

Die Hopffenblumen seindt der Bierbrewer würz. Ettliche Becker können auch diese frucht nicht entraten / die Heffen darmit zu setzen / dann der Hopffen treibt gewaltiglich auff / und macht den teyg luck.

Petrus Andreas Matthioli (naar wie het geslacht der Violieren, *Matthiola* genoemd wordt) was een Italiaanse botanicus, gestorven 1577.

Er blijven voor ons echter nog twee vragen ter beantwoording over.

Wat is gruit, welke plant bedoelt men er mee, en waarom draagt deze stof, deze plant, dezelfde naam als de stof welke ik noemde onder de eerste betekenis? Schijnbaar hebben de twee vragen niets met elkaar uitstaande, maar uit het vervolg zal blijken dat ze waarschijnlijk wel nauw met elkaar verbonden zijn.

Wat hebben we onder deze stof gruit te verstaan?

Om nu meteen maar met de deur in huis te vallen: met zekerheid weten we er niets van.

Steunend op één tekst menen sommigen dat dit gruit een soort van mout of een mout van een bepaalde soort graan is (denk hier aan gruit = korrelige massa). De meeste gegevens echter wijzen op een plantgewas of op een uit 'n plantgewas bereide stof.

Zo wordt in een Nederduitse tekst meege-deeld dat te Dortmund nog in het jaar 1447 (toen de hop dus allang bekend was) slechts van „gruit” (welches in den Heiden wechset, auch porsse genandt — aangehaald door Schiller-Lübben, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, s. v. Grüte), bier werd gebrouwen. Dit gruit of porsse (ook porst of post) zou dan de wilde rozemarijn zijn.

Aangaande deze tekst wil ik het volgende opmerken.

Met deze Porsse, Porst of Post wordt inderdaad meestal bedoeld de wilde rozemarijn (*Ledum palustre*). Toch komt men ook wel een

andere plant tegen die de naam Porsse enz. draagt. Zo tekent Weigand, Deutsches Wörterbuch, s.v. Porst aan: wilder Rosmarin, *Ledum palustre*. Hij voegt er echter aan toe: Het Midelnederduitse „pors” = Myrtenheiden *Myrica Gale* (o n z e g a g e l) of ook *Ledum palustre* (de wilde rozemarijn).

In de Kath. Encyclopedie vindt men s. v. g a g e l dat deze plant ook post of possem genoemd wordt. Uit deze werken, die natuurlijk van hun kant weer op bronnen of minstens op geloofwaardige literatuur teruggaan, blijkt dus niet dat g r u i t = porsse beslist de *Ledum palustre* (wilde rozemarijn) m o e t zijn, de mogelijkheid van *Myrica Gale* blijft m.i. open.

Jammer genoeg geeft de bepaling „w e l c h e s i n d e n H e i d e n w e c h s e t” geen uitsluitsel, omdat zowel de gagel als de wilde rozemarijn op (vochtige) hei groeien.

Hoe is nu deze vaagheid, deze mogelijkheid tot verwisseling te verklaren? Mij dunkt dat de reden ligt in het feit dat beide planten gebruikt werden om het bier te kruiden. De niet-deskundigen gebruikten é é n (meer bekend) woord om twee zaken aan te duiden. Iets dergelijks ziet en hoort men veel bij de woorden *mica* en *celluloid*. De mensen noemen vaak beide mica omdat dit woord gemakkelijker te hanteren is en omdat mica en celluloid (voor hen) dezelfde eigenschappen hebben en dezelfde dienst doen n.l. als onbreekbare ruitjes.

Naast de bovengenoemde bierkruiden hebben nog andere bestaan, waarvan vooral bekend was het blad van de es (*Fraxinus excelsior*).

We zullen nu verder gaan kijken naar gegevens uit de oudere literatuur of deze ons iets meer kunnen vertellen over ons g r u i t. Zo bestaat er een oude tekst (waarvan ik de ouderdom niet kon bepalen) welke het volgende merkwaardigs vertelt:

„Neemt tegen eenen pot (t.w. op éenen pot biers) een coren bakelaer, ende also veel Appoys, ende wat haueren doppen ende twee zaykens van Gaghel. Ende maect dit Bier alleen van gersten Moute, ende set dit dan met Ghiste”.

Bakelaer = de laurier; een coren = 'n korrel, hier dus een laurierbes; haueren doppen = haverkaf, haverzemelen.

Voor het woord A p p o y s heb ik drie bibliotheken nagezocht maar zonder resultaat; een

geraadpleegde taalgeleerde stond ook voor 'n raadsel; het zou anders interessanter zijn te weten wat er achter dit woord stak.

Voor de rest is deze tekst duidelijk genoeg: gagel werd dus zeker gebruikt bij de bereiding van bier. Wat echter niet blijkt is de identiteit van gagel en gruit. Deze wordt echter weer enigszins waarschijnlijk gemaakt door de volgende tekst uit 1602:

„Tschijnt wel dat gruyte van outs gheweest is eenige stoffe of behouften diemen tot het brouwen van bieren van bederf (van node) hadde”. (J. v. Hout; Der stad Leiden Dienst-bouc;)

Men ziet uit deze tekst echter ook, dat reeds in 1602 niet meer vaststond wat gruit eigenlijk was.

Ter beantwoording van onze tweede vraag, waarom dit laatste gruit dezelfde naam draagt als het eerste, het volgende. Ook hierover bestaat geen zekerheid, hoewel de oplossing zeer aannemelijk is:

Het is op grond van het bovenvermelde misschien niet te gewaagd zich de geschiedenis van gruit als term in de brouwerij aldus voor te stellen: aanvankelijk verstond men onder de gruit het mout; die betekenis ging over op het, op een of andere wijze, gekruide brouwvocht, voor dat het aan gisting werd overgegeven; eindelijk werd alleen de voor het kruiden benodigde stof door de naam gruit aangeduid.

3. Gruit in de betekenis van gist en draf of droesem.

Men veronderstelt dat deze betekenis zich ontwikkeld heeft uit het boven reeds vermelde wanbegrip dat de kruidstof (= gruit) dienstig was aan de gisting van het brouwvocht, in plaats dat het alleen diende ter kruiding.

Van gruit = gist naar droesem, is dezelfde ontwikkeling als van heffe, dat oorspronkelijk ook alleen gist betekende, maar tenslotte óók betekende, schuim door gisting ontstaan, droesem enz.; figuurlijk wordt dit woord nog wel zo gebruikt: b.v. „iemand uit de heffe des volks”.

In verband met enkele veel voorkomende samenstellingen en afleidingen van het woord g r u i t, wil ik het volgende nog onder de aandacht brengen.

Het recht om gruit te verkopen, was in de Middeleeuwen een zogenaamd regaal recht, dus toekomend aan de koning of aan de landsheer; het spreekt vanzelf dat dit recht meestal verpacht werd. Na het in onbruik raken van de echte gruit veranderde men dit recht in een belasting op het brouwen van bier, ofwel in een recht geheven op het gebrouwen bier.

In dit verband zijn woorden als gruitgeld, gruitambt, gruitcijs en gruitrecht zonder meer duidelijk.

Gruitbier is bier dat met gruit bereid, gekruid is, vooral in tegenstelling met hopenbier.

De gruter (gruyter, gruter) was hij, die in opdracht van zijn heer, de gruit verkocht; en in latere tijden de bierbelasting of cijs inde.

Het gruihuis was dan het gebouw van waaruit de gruit geleverd werd, of in latere tijden, het huis waarin de bierbelasting betaald werd. In Maastricht was het pand Bredestraat-hoek Heggestraat bekend als „gruythuys” en in een acte van 13. Aug. 1667 komt de Heggestraat voor onder de naam Gruyhuysstraat.

Tot slot geven we nog wat Dodonaeus zegt over de gael en de wilde rozemarijn.

Rembert Dodoens (Lat. Dodonaeus) 1517—1585 schreef in 1554 zijn, herhaald opnieuw uitgegeven werk: Herbarius oft Cruydt-Boek.

„G a g e l. Het saet van Gael is seer warm en drooch van aert / tot schier in den derden graed. De bladeren zijn oock warm en drooch / maar veel min dan het saet. De vrucht selve met eenigen dranck ingenomen is hoofdich / en de herssenen schadelick. Daerom als die in het Bier gesoden oft daer mede gebrouwen wort (twelck op verscheyden plaetsen geschiet) dan is dien dranck den hoofde seer lastich / in voegen dat hij het hoofd seer ontstelt / en den mensche seer haest droncken maect.

Dan dit gantsche ghewas heeft dese nutticheit / dattet drooch zijnde mitsgaders zijn vruchten in de cleer schappraeyen geleidt / seer dienstelijck is om de cleederen daer 't bij leyf van Motten ende Schieters te bewaeren ende te bevrijen.”

In de uitgave van 1618 heeft men hieraan nog toegevoegd:

... „Som doen Gael in 't Bier (om de Hoppe te sparen) als geseyt is: maer ander doen hem in den Most / seggende dat den wijn daer

door welrieckende wort / de mage sterckt / ende de herssenen niet en beschadicht.”

„Wilde Roosmarijn. Men prijst desen Wilden Roosmarijn seer in de breuckingen / verstuyckingen ende quetsuren van de beenders ende leden.

Ander gebruyck. In Pomeran / soo men seydt / wort desen Roosmarijn in het Bier gesoden: twelck daar van eene liefelijckheit van smaect verkrijgt / ende lange blijft houden...”
Tot zover Dodonaeus.

Uit al het voorgaande meen ik op de vraag: welke plant wordt er met gruit bedoeld? dit te kunnen antwoorden. Hoogstwaarschijnlijk bedoelt men er *niet één bepaalde plant* mee, maar afhankelijk van tijd en plaats soms de gael en soms de wilde rozemarijn, terwijl andere planten niet geheel zijn uitgesloten. Gael en wilde rozemarijn zijn echter zeer beslist de meest voorkomende.

Een bewijs dat gruit zelfs hop betekent, of er tenminste mee bedoeld wordt, vinden we in een oorkonde van 1326.

„Zoe wie hopen bier brouwet, die zal alzoe vele ghelds zenden omme hoppe te hebben zijn bier mede te gruyten, als hi zenden zoude van evenvele biers omme gruyte zijn bier mede te gruijen” (aangehaald J. v. Hout, Der stadt Leiden Dienst-bouc, Leiden 1602).

Alle bierkruiden werden tegen het einde van de Middeleeuwen langzamerhand verdrongen door de hop. Echter heeft men bewezen dat al in de 8e eeuw hop gebruikt werd en wel in het land der Franken.

Literatuur.

Woordenboek der Nederlandsche Taal, Dl V, s. v. Gruit.

J. und W. Grimm, Deutsches Wörterbuch, passim.

J. Hoops, Reallexicon der germanischen Altertumskunde, Bnd I, s. v. Bier.

Voor al dit laatste artikel verwijst naar verdere uitgebreide studies en bronnen.

Stichting
HET
LIMBURGSCH
LANDSCHAP

Natuur en Landschap zijn steeds onafscheidelijk verbonden en beider belangen gaan altijd samen. Door bescherming van het landschap wordt ook de planten- en dierenwereld in bescherming genomen. Steunt daarom de Stichting „Het Limburgsche Landschap” in haar streven en geeft U op als contribuant aan het Secretariaat:

BRUSSELSCHESTRAAT 36 MAASTRICHT

Epen

ZUID-LIMBURG

Prachtig Natuurschoon
Rijke flora en fauna
Ideaal wandeloord

PENSION PEERBOOM

TELEFOON K 4455 No. 290

EENVOUDIG
KEURIG
DEGELIJK

HOTEL

**Ons
Krijtland**

EPEN

H. J. J. BESSEMS

TELEFOON K 4455 No. 213

gelegen nabij Onderste en Bovenste Bosch, op het vuursteeneluvium van Eperheide, biedt den toerist te midden van een weelderige natuur een goed verzorgden disch en een prettige bediening.

CHAMPIGNON
KWEEKERIJ

„ZONNEBERG”

BRUSSELSCHESTRAAT 148
TELEFOON No. 5036
MAASTRICHT

lederen dag verse champignons
uit den St. Pietersberg

MYCOLOGISCH LABORATORIUM VOOR
CHAMPIGNONBROED

Bezoekers aan
MAASTRICHT

Neemt Uw intrek in

HOTEL

Beaumont

STATIONSTRAAT
TELEFOON K 4400 3385
MAASTRICHT ●

Leo Bouten

VENLO

STRAELSCHEWEG 15

TELEF. K 4700 No. 2303

● LOMSTRAAT No. 35

ZOÖLOGISCHE
PRAEPARATEURSBEDRIJVEN

OPZETTEN VAN DIEREN

STEEDS OPGEZETTE DIEREN TEN

VERKOOP VOORRADIG VOOR

MUSEA EN SCHOLEN

_____ VRAAGT OFFERTE

MAASTRICHT

DE HISTORISCHE STAD, RIJK AAN
MONUMENTEN, UITGANGSPUNT VOOR
TOERISTISCHE WANDELINGEN IN
HET LIMBURGSCH HEUVELLAND EN
NAAR DE BEFAAMDE GROTTEN VAN
DEN ST. PIETERSBERG.

VERWACHT U!

INLICHTINGEN:

INFORMATIEBUREAU V.V.V.

MAASTRICHTSCHE BRUGSTRAAT 7

TELEFOON K 4400. No. 2814.

OP DEN NOORDPUNT VAN DEN ST. PIETERSBERG
IN DE ONMIDDELLIJKE NABIJHEID VAN
MAASTRICHT GELEGEN.

RIANTE VERGEZICHTEN OVER DE STAD,
DE MAAS EN DE JEKERVALLEI.

_____ EXPL. F. A. RUTTEN